

Budapesti jegyzetek

Bálint István

A Csigalépcső című új magyar film volt ismerkedésem nemcsak Budapesttel, hanem az újabb magyar filmgyártással is. Mert addig csak néhány Október előtt készült magyar filmet láttam, ez pedig már 1957-es termék. Egész jó film. Megérzik rajta a régi hagyomány, a felszabadulás előtti filmek hatása. Nemcsak a technikában, hanem a mondanivaló feldolgozásában is.

A keret: egy fiatalember rengeteg ambícióval, tettvágygal felkerül Budapestre. Itt nemcsak az idegen világ forogtága kapja el, hanem belekerül a bürokrácia toposómalmába is. A hivatalnok aprólékos, gépies munkáját végzi, és a régóta melengetett Nagy Terv, amivel ki akar emelkedni, amiért elhagyja a kisvárost, feleségét, családját, megfeneklik a minden újítástól, minden merészségtől visszariadó bürokrácián. El is bukna a hivatalnok, ha nem állna mellette valaki, aki nemcsak otthonosabbá teszi számára Pestet, nemcsak megszabadítja az idegenség, egyedüllét nyomasztó terhétől, hanem erőt ad a harchoz is. Végül győzedelmeskedik is a bürokrácián. Mert jellemző a magyar alkotásokra, (lásd erre vonatkozólag Veres Péter Almáskert című regényét is), hogy kiméretlenül élesen ábrázolják a bürokráciát, de miután bemutatták, hogy a bürokrácia milyen sivár, lehetetlen, kiúttalan helyzetet teremtett, valami deus ex machina segítségével, valamilyen felsőbb fórum közbelépésével megoldják a megoldhatatlannak bemutatott problémákat.

A szerelemben azonban már mer és tud tragédiát adni a film. A dráma: két nő, két szerelem összeütközése. Mindkettőnek joga van a férfire. Az egyiknek azért, mert felesége, anya, mert az eltűnt évek apró szálai fűzik hozzá, a másiknak meg azért, mert ő adta viszsza a férfit önmagának, és különben is neki is, mint mindenkinek joga van az életre, a boldogságra. A férfi felőrlddik a két igazság, a két egyformán erős jog között. Hiába győzi le a deus ex machina segítségével külsőleg a bürokráciát, ennek a harcnak belső logikája zátonyra viszi magánéletét. A filmet, amellet, hogy felszabadultabban nézi a világot, s felismeri, hogy a ma, a jelen problémáit nemcsak a napi politika leegyszerűsített megfogalmazásaiban lehet látni, épp a tragikus összeütközések ábrázolásának merészsége teszi értékessé.

AZ ELSŐ SZABADNAP

Vasárnap van. Egy kis levegőhöz jutottam a mindennapi könyvtári munka után, és van időm átolvasni a lapokat. A még Szegeden vásárolt Tiszatáj januári számát és az Élet és Irodalom két legutóbbi számát olvasgatom. Megérzik ezeken a lapokon, hogy az októberi események után épp az irodalom találja meg legnehezebben a helyét. Talán azért, mert az Október okozta zűrzavar egybeesett az irodalom új útjainak kibontakozásával. Bizony hosszabb vizsgálat után is nehéz elválasz-

tani, mi az egyensúlyából kibillent irodalom terméke és mi az új utakat kereső irodalomé, mi a régi keretbe szervezés kísérlete és mi az új utakkal szemben való ellenállás. Ezért szorítok csak arra, ami a három lapból első pillantásra látszik. A magyar lapok általában még mindig sokat írnak Októberről, következményeiről, az általa felvetett problémákról. (Az Élet és Irodalom január 17-i száma is foglalkozik az egyetemi ifjúság problémáival, és annak okait próbálja kikutatni, hogy miért volt az egyetemi ifjúság Októberben a rendszer ellen.) Az irodalomban a kérdés úgy vetődik fel, hogy milyen irányban fejlődik tovább a magyar irodalom. Jellemző, hogy ebben a keretben ismét sokat beszélnek egy sokat emlegetett, de valószínűleg csak Timofejev irodalomelméletében tisztázott idealista és antidialektikus fogalomról, a szocialista realizmusról. Nemcsak a realizmus és modernizmus egész világot bejáró dilemmái jelentkeznek sajátos formában, hanem ezen felül van még egy jóval képtelenebb dilemmájuk is: szocialista realizmus vagy kritikai realizmus. (A Tiszatáj ezt írja: „Szocialista realizmus vagy kritikai realizmus? Ez az alternatíva még ma sem eldöntött”). Az Élet és Irodalom „Fáklyaláng vagy lidercfény” című cikke még higadt és mértéktartó. Találón elemzi a megvalósult forradalom körülményei között felnőtt fiatal írónemzedék problémáját, a múlt nagyjai mechanikus utánzásának tarthatatlanságát, minden újjal szemben való ellenállással magyarázza a szocialista realizmus kibontakozásának lassúságát, majd üdvözli a fiatal írónemzedéket, amely figyelmét „elsősorban a közéleti kérdések felé fordítja, és a munkásparaszt hatalom melletti állásfoglalása önmagával szemben támasztott komoly művészi igényességel párosul”. A Tiszatáj „Mai irodalmunk néhány kérdéséről” című cikkében már nyoma sincs ennek az egyensúlyát veszített irodalomban természetesen jelentkező kiút- és válaszkérésnek, hanem már, világosan ott van a folyóirat válasza a kérdésekre: „A szocialista realizmusról ma újra beszél kritikánk, de még mindig félve, bizonytalanul, holott nagyon is egyet lehet érteni Révay József elvtársal abban, hogy idősezerűbb volna újra visszatérnünk a szocialista realizmushoz. A szocializmus építésének tervszerű munkáját az irodalomban is újra napirendre kell tűznünk. A spontaneitás a művészet

területén sem lehet munkánk irányító elve”. Márpedig ez nem más, mint visszatérés az állami irányítás és az irodalmi tervezés Rákosi-korszakból származó Révay-féle elvéhez.

Talán éppen ezeknek az elképzeléseknek, a szocialista realizmus erőltetésének, a minden eredeti, őszinte hangtól visszariadó kritikának köszönhető, hogy a magyar irodalom olyan nehezen találja meg helyét. Az Október utáni versek tagadhatatlanul nagyobb téma gazdagságról tanuskodnak, de még mindig kísért a prózai szólamszerűség, és még ennél is szembetűnőbb jelenség az a nagyfokú tartalmi és formai megköltöttség, ami természetesen üressé tesz minden verset, akár napi politikáról, akár szerelemről szól.

A kritikán is megérzik a bátortalan tapogatózás. Csak két érdekes példát említenék. Mindkettőt nagyon rokonszenves írásnak tartom, de megérzik rajtuk, hogy nem tudják túltenni magukat a kaptafákon. Az egyik: Jovánovics Miklós az Élet és Irodalom 17-i számában Keszthelyi Zoltán költészetéről ír. Megállapítja, hogy központi jellemvonása a formai egyszerűség mögött rejlő összetettség, és nem tudja eldönteni, hogy erény-e ez vagy hiba: „Erénynek tűnik, amikor látjuk, hogy ez mentette meg annak idején a sematizmustól. Mert a sematizmus egyenesvonalúsága, primitív közvetlensége önmaga teljes megtagadását követelte volna a költőtől. Veszélyesnek tűnik, amikor a szocialista realizmus eszmei tisztaságának és egyértelműségének szemszögéből nézzük”. Végülis inkább hibának könyveli el, mert az abból eredő szimbólumokról már azt írja, hogy „idegen testként hatnak egy lényegében szocialista költészetben”. A másik: Bizám Lenke az Élet és Irodalom 24-i számában Szabó István novelláiról ír. Az ismertetésből ítélve eredeti és merész írások ezek. Kívánjuk, hogy valóban azok legyenek — nem tudtam a könyvkereskedésekben megtalálni. Bizám Lenke azt írja: „Néhány ecsetvonással ábrázolni tud, és sohasem képletet, mindig eleven embert állít történetének sodrába. Mégis: nem tudjuk biztosan a cigány megcsúfolói tegnapi vagy mai parasztemberek-e, és bár a tragédia tragédia marad, itt nem tudunk dönteni: anakronizmus vagy antagónizmus a rúgója”. Hát számít? Nem az-e a legfontosabb, hogy irodalom-e, hiszen abban már benne van az is, hogy igaz-e.

.....

KRLEZSA A NEMZETIBEN

A Glembay Ltd. ünnepi bemutatója a Nemzeti Színházban. Ez az első jugoszláv színmű 1948 óta a Nemzetiben, ezért egy kicsit a jugoszláv-magyar kultúrkapcsolatok ünnepe. Krlezsa méltán képviselte a jugoszláv irodalmat. Bojan Stupica rendezésében, olyan kiváló művészek tolmácsolásában, mint Major Tamás, Várkonyi Zoltán, Sinkó István, Tőkés Anna és Lukács Margit, nem is hatott idegenül a Nemzeti színpadán, s meghódította a pesti közönséget.

Nehéz veretű, súlyos mondanivalójú drámája igazi színészeket követel, akik a közönség elé tudják vinni, hogy alakjai valóságos megszállottjai a maguk igazának, egy eszme kényszerképzetként űzi őket, és mégis emberek maradnak, akik a maguk igazától áthatva keresik a boldogságot, hogy aztán az egymással szembekerülő emberi igazságok, emberi akaratok és szenvedélyek kirobbantsák a klasszikus tisztaságú tragédiát. És ilyen színészek elevenítették meg Krlezsa művét a pesti közönségnek. Major Tamás az öreg Glembay szerepében tényleg az az ember volt, akinek vérebe pénzhajhászó, semmitől vissza nem riadó ösök oltották atavisztikus mérgeiket, aki vérvé vált mohósággal halmozza a vagyont, hogy aztán egyetlen egy emberi gyengeség, egyetlen védtelen pont zátonyra vigye egész életét. Tőkés Anna, a második feleség, a félvilági nőből lett bárónő szerepében talán még megrázóbb erővel vitte színpadra a másik tragédiát: a nőét, akit az elmúlt évek nyomorúsága hajt fölfelé, aki egyetlen kincsével, a testével, fiatalságával váltja meg jogát arra, hogy kiszakadjon a szegénységből. És mindkettőjükkel szemben áll a fiatal Glembay, Leone (Várkonyi Zoltán), aki a benne egyesülő ellentétekkel, örület felé sodró Glembay vérrel és a Glembay világból való kiszakadtóságával végrehajtja az Erinniszek boszuszuját. Körülöttük pedig ott van a szintén kiváló színészek játékból összetevődő légkör, a Glembay világ, amelyben jó és rossz emberi tulajdonságok együtt formálják a tragédiát.

Igazán megrázó emberi tragédia, jó rendezésben, elsődrendű színészek remek alakításában — ez volt a Krlezsa

bemutató. Nem csoda, hogy olyan áttűtő sikere volt.

.....

MAGYAR FILMEK

A tettes ismeretlen című új magyar film bemutatója a Puskin moziban, a Kossuth Lajos utcában. Erdemes és jellemző film ez. A magyar filmgyártás általában sajátos szakaszába érkezett. Eléggé változatos a témaköre. A legújabb filmek a Martinovics összeesküvéstől egész a disszidálás problémáig sok mindent feldolgoznak. Van azonban egy közös vonásuk: felszabadultabbak, merészebbek. Veres Péter azt mondja róluk, hogy felszíneseek. Lehetőséges. Nemcsak azért, mert a film közvetlen képszerűsége és a régi hagyományok egyaránt felületességre csábítanak, hanem azért is, mert a kaptafák lezárása épp az apró emberi dolgok, az élet apróságainak felfedezése irányában halad. Először azt kell megtanulni, hogy az élet a szocializmusban is hétköznapi, apróbetűs, egészen közönséges élet, mint mindenütt másutt, hogy a szocializmus nem állampolitika és jelszavak, csak aztán jöhet a következő lépés: ennek az életnek az igazi problémái. A magyar film, úgy látom, eddig csak az első lépést tette meg: felfedezte a hétköznapiakat. Ezt is sikernek kell elkönyvelni, mert nem is várhatunk többet. A szocializmus igazi problémáinak felfedezése nagyon összetett és nagyon nehéz feladat. A jugoszláv irodalomban is hosszú idő múlt el, amíg legalább részben meghódította a prózairodalmat, a film pedig gondolatilag anyagban természetszerűen mindig lemarad a prózairodalom mögött.

A hét új film közül, amit Pesten megnéztem, kettő foglalkozik a múlttal: „A császár parancsára” a Martinovics felkeléssel, és a „Láz” egy fiatal magyar mérnök küzdelmével a magyar bauxitért a német tőke ellen. A „Nehéz kesztyűk”-ben még van bizonyos különlegesség: a többszörös olimpiai boxbajnok életéről szól. A másik négyben már benne van, hogy a hétköznapiakat nem lehet korlátokkal elválasztani, a szocializmus nem valami újságikkal, beszédekkel és jelszavakkal légmentesen elzárt különlegesség, hanem maga a mindennapi élet. A szerelem túlságosan nagy helyet foglal el bennük, de ezekben a hétköznapiakban, úgy látszik, ezt a legkönnyebb meglátni. Ezért mozognak ezekben a keretekben a filmek

problémái is. A Csigalépcső-vel már foglalkoztunk. A „Dani” egyszerű emberek harca a hétköznapi boldogságért. Egy kisleányról szól, akit elhagy az anyja, és egy idegen nő neveli fel. Nincs is semmi baj, amíg a nő életében nem jelentkezik egy férfi, akinek teher az idegen gyerek. A két asszony, az igazi és a nevelőanya egymás ellen vívja harcát a boldogságért, de összebékül a megsebesült kisleány szállító mentőautóban.

„Éjféltor”: egy színész házaspár élete, munka, szerelem, válás — amiben nincs semmi limonádésan felfújtt tragédia —, az októberi események, sorbaállítás, a lövöldözésre szétszaladó emberek hangulata és lelki válsága. Az asszony elmegy, a férfi azonban Magyarországon marad, mert táncolni lehet Bécsben is, de magyar színész csak Magyarországon érvényesülhet.

A legérdekesebb közülük a „Tettes ismeretlen”, mert jellemző a magyar filmgyártás mai helyzetére. Még megvan benne a múlt maradványa: mindenáron békepropagandát akar csinálni, de szerencsére ez már a filmtől függetlenül, odaragasztott, könnyen lefejtető sallang. Fontosabb benne az egyszerű emberek hétköznapi élete, s ennek az életnek apróságai kicsit neorealiztikusan, kicsit felvillanásszerűen megvilágítva. A központ egy kedves kisleány első szerelme és egy asszony, aki mindig dolgozó férjét elhagyja egy másikért, de kisleány végül visszaviszi hozzá. Igazán nincsenek benne nagy dolgok, de épp ez teszi kedvessé, közvetlenné.

Ezért szinte érthetetlen előttünk a magyar kritika magatartása e film iránt. A Magyar Nemzet kritikusa észrevette, hogy a film békepropagandája és tulajdonképpen mondanivalója két különálló dolog, de ebből nem azt vonja le, ami logikus lenne, hogy miért kell a filmnek béke-propagandát csinálni. Az Élet és Irodalom kritikusa pedig valósággal ledorongolja a filmet, művészi zsákutcsról beszél, azzal az érveléssel, hogy nem tipikus, Magyarországon nem élnek ilyen emberek, mintha ott csupa nem tudom milyen különleges ember élne.

LÁTOGATÁS VERES PÉTERNÉL

Egy ködös szombat délután hosszú utazás után jutottam ki az istenhátamögé, a Gárdonyi Géza utra,

Veres Péter kis házikójába. Egész estig beszélgettünk mindenféléről, pontosabban, ő mesélt, én meg csak hallgattam, és néha-néha közbe szúrtam egy-egy kérdést. Sok mindenről szó esett. A népi írók problémájáról, a folyóirat hiányáról, az Október utáni magyar irodalom újjáéledéséről, arról, hogy jómagam és a többi népi író nem duzzog, nem vonul vissza, hanem igenis dolgozik. Aztán történelmi példákat mesélt egy problémáról, ami áthúzódik valamennyi alkotásán, s amit ő „magyar balogságnak” nevez, beszélte a magyar sorsszemléletről, az ő archimedesi pontjáról, ahonnan megragadja és ábrázolja a világot, arról a véleményéről, hogy egy kis nép nem engedheti meg magának a modern irodalom nihilizmusának fényűzését, stb.

Ez a látogatás mindenestre hozzájárult ahhoz, hogy jobban megismerjem Veres Pétert, aki mint ismert író és országgyűlési képviselő is megmaradt egyszerű parasztembernek, és megerősödött régebbi meggyőződésem: vitatkozhatunk az írók életszemléletéről, de igazi író csak az lehet, akinek megvan az archimedesi pontja, aki az egész világot az ő nézőpontjából szemléli, aki minden művében ezt az egységes szemléletet adja.

.....

A MÁSODIK SZABADNAP

Ismét vasárnap — a folyóiratolvasás nyugodt napja. Ez alkalommal a Kortárs és a Nagyvilág januári száma került sorra. A Kortárs Újévre címmel egy igen érdekes cikkben áttekintést ad a magyar irodalom jelenlegi helyzetéről. Abból indul ki, hogy válságba jutott az irodalom, a múlt hibái és Október zavarokat idézett elő. A cikk írója azonban nem választja külön azt, ami zűrzavar, attól, ami a fejlődés normális folyamata, ami a kaptafák lerázásának kísérlete. Elsősorban azért, mert nem akar teljesen szakítani az 1949–53-as évek irodalmával. Nem merev, vaskalapos módon, de azért át akarja menteni a szövegek fulladt évek irodalmát is: „Nem vagyunk olyan gazdagok, hogy azt, amit fáradságos munkával összegyűjtöttünk, a szocialista irodalom fejlesztésében elértünk, most könnyű kézzel kihajítsuk az ablakon. A jelzett időszakban történt valami fontos és elsikkaszthatatlan a magyar irodalomban, amiről nem óhajtottunk lemondani. Ekkor lett uralkodó

irányzat a szocialista realizmus". Ebben az utolsó mondatban már benne van a fent említett jelenség másik oka is — a szocialista realizmus előtérbe helyezése. „A kritika az irodalom iránytűje, és ennek az iránytűnek a szocialista realizmus felé kell mutatnia. Az előző évek torzításaitól megtisztítva vissza kell állítania korunk leghaladóbb művészi módszerének tekintélyét, hitelét és minél szélesebbkörű gyakorlatára megteremteni a feltételeket". A cikk írója zűrzavart lát mindabban, ami szakítás az 1949–53-as évek irodalmával, ami nem fér a szocialista realizmus fogalmába, és a kiutat az irodalomnak a régi keretekbe szervezésében látja. Ezért érzik meg rajta, hogy két szemlélet között habozik: nem zárkózik el mereven a múlt sablonjainak lerázásától, de visszarriad mindattól, ami nem fér a régi keretekbe.

Az egyensúlyát kereső magyar irodalom egyik tipikus jelensége, hogy igen intenzíven jelentkeznek a kérdések tisztázásának kívánsága. A kívülálló szemlélőnek azonban néha már úgy tűnik, mintha a kérdések tisztázásában az lenne a legfontosabb feladat, hogy megcáfolják Németh Lászlót. A Tiszatáj a cikk egyik felében irodalmi kérdésekről ír, a másikkban személyesen Németh Lászlóval vitatkozik. A Kortárs cikkírója pedig József Attiláról ír, és egyszerre csak Németh Lászlónál köt ki. De még ennél is jobban furcsállja a kívülálló azokat az írásokat, amelyekben nem a választ keresés általában rokonszenves jelenségét találja meg, hanem olyasmit, ami már szinte a kritika becsület kódexébe ütközik. Forgács László a Nagyvilág januári számában „Gondolatok a megszerkesztett harmóniáról” címmel Lukács Györgyről ír. Az eleve elítélés álláspontjáról közeledik feléje, egy kalap alá veszi a „revizionistákkal” — a jugoszláv Vidmárral és a lengyel lapokkal. Dogmatizmust vet Lukács szemére, de ugyanakkor fokozottabb dogmatizmust követel Lukács dogmatizmusának és a fokozottabb dogmatizmus szükségének érveit egyaránt felhasználja ellene.

A folyóiratban közölt versek önmagától értetődően értékesebbek, mint az Élet és Irodalom versei. Sokkal gazdagabb skálájúak, s jobban megérik rajtuk a kikíváncozó mondanivaló. Van ebben a számban három figyelemre méltó elbeszélés is. Thurzó Gábor: Ammen, ammen című elbeszélését időszersége teszi azzá — az októberi na-

ppokkal foglalkozik. Csurka István Lakók és ripacsok című elbeszélése érdekes kísérlet, de ezek értékein is meglátszanak a tartalmi bátortalanság és a formai megkötöttség maradványai. A harmadik, Tatay Sándor írása, csak részlet, de ez is elárulja, hogy írója komoly értékek teremtésére képes.

Van még egy rokonszenves írás ebben a számban: Tolnai Gábor tanulmánya József Attiláról, mert szakít a szólamirodalom elméleti indokolásából keletkezett Révai-féle tétellel, hogy az íróknak inkább Petőfitől kell tanulniok.

EMLEKEZÉS NAGY LAJOSRA

Veres Péternél véletlenül találkoztam Nagy Lajosnéval. Ennek két következménye lett: akaratlanul is fültanúja lettem néhány irodalmi pletykának, és eljutottam a Nagy Lajos születésének 75. évfordulója alkalmából rendezett emlékestre. Mintha utólag akarnák elfelejtetni a Rákosi-korszakban Nagy Lajost ért igazságtalanságokat. Az Élet és Irodalom február 7-i száma egész sereg író visszaemlékezését közölte, az emlékesten pedig Bölöni György megnyitó szavai után Parabás Tibor beszélt Nagy Lajosról. Lehet, hogy túlzás az az allitása, hogy a realista elbeszélésben Nagy Lajos közvetlenül Móricz mellett áll, de Nagy Lajosnak tagadhatatlanul megvannak a maga igen jelentős értékei, és a budapesti színészek előadó művészeite igen értékes alkotásokat tárt elénk. Lyukas harisnya című novellája például valóságos kis remekmű. Mindenesetre a tárgyilagos értékeléshez rövid idő az író halála óta elmúlt négy év, még sok irodalmon kívüli tényező vegyül bele, még túl élnek a személyes rokon- vagy el-lenszeny, az emlékest tehát inkább csak mint a múlt hibáival való nyílt szembenézés volt irodalmi esemény.

ÖNVALLOMÁS TORTÉNELMI DRÁMÁBAN

Megnéztem Németh László színművét, a Galileit, a Katona József színházban. Már akkor nagy alkotásnak tartottam, amikor olvastam. De Pesten kell látni, hogy az ember rájöjjön, mennyire időszerű volt ez keletkezése pillanatában; a pesti közönség felszisz-

szenéseiből ki lehet érezni, hogy itt tulajdonképpen egy alkotó ember vall önmaga, az egész ország, a világ nagy problémáiról, hogy aztán ebből a valomásból modern dráma, a klasszikus tragédián túlmenő problematika bontakozzon ki.

A központban ott áll az ember, aki ellen felsorakoznak a rendszer tehetségtelen hívei és rá akarják kényszeríteni az igazság megtagadását, mert vannak korok, vannak rendszerek, amelyekben minden igazság veszélyes, még ha ez valami egészen távoli dologra, mondjuk a Szaturnusz holdjára vonatkozik is. Ellenfelei tehetségtelen, nem gondolkozó emberek, de mögöttük áll a rendszer, amely nem engedi meg tagjainak azt a fényűzést, hogy a maguk fejével gondolkozzanak, amely azt hiszi, joga van ex cathedra nyilatkozni olyan kérdésekről, amelyekhez nem is ért. Így lesz az igazságnak és az igazságtól féltő rendszernek összeütközése Galilei tragédiájává, minden ember tragédiájává, aki a maga fejével gondolkodik olyan rendszerben, ahol minden felsőbb utasításra megy.

Galilei nem ellensége a rendszerben megtestesült eszmének, sőt épp attól tart, hogy az igazság megtagadásával évszázadokra megmérgezik az eszmét, elidegenítik a gondolkozó emberektől. De ez csak egyik forrása vívódásának, egyik eleme a lelki háborgásnak. Mert az eszmét féltő emberben ott él a lázadó ember is, aki nehezen tudja elviselni, hogy a hazugságot is szentesítő rendszerben mindenki a lelke mélyéig hazug és alattomos lesz, és ott él az öröme éhes ember, akiben felmerül a gondolat: átvirrasztott éjszakák, dolgok nappalok helyett nem kellett volna-e inkább élni, örülni az életnek, esetleg

apró, jelentéktelen dolgokkal foglalkozni, amikkel nem vonta volna magára a rendszer rosszsallását. Az igazi lelkiismereti probléma azonban csak a megalkuvás után jelentkezik: hát érdemes volt ezért a néhány hátralévő évért, ezért a beteg testért megtagadni önmagát? Mert önámítás volt az a hite, hogy rá még szükség van, hogy van valami, amit csak ő adhat az emberiségnek: nincsenek nélkülözhetetlen emberek, a fejlődés, a tudomány, az irodalom nem egy emberen áll. Nem ért volna-e többet megalkuvás, önmaga megtagadása helyett feláldozni az igazságért ezt a különben is rövidesen véghezakadó életet?

A megalkuvásba kényszerített Rákosi-Magyarország, az önmaguk megtagadására rávett magyar írók, a napi kenyérért behódolt gondolkodók, és általában minden megalkuvásra kényszerített ember lelkiismeretének kétségbeesett sikolya ez: És ez teszi legértékesebbé Németh Lászlónak a nagyot, szépet akaró, s ezért környezetükkel összeütköző emberek problémáit boncolgató valamennyi történelmi drámája közül, — a legbensőségesebb önvallo-más, a legközvetlenebb korhoztapadás. Ez teszi modern drámává, jóval túl a klasszikus tragédián és hősén, a gyerekeit megölő, öngyilkos lenni nem tudó Herkulesen, akiből a szenvedés csinál félistenből embert. Ez már nem a szenvedés közösségébe beolvadó szenvedő ember, hanem az igazságot, egyéniséget, őszinteséget megtagadó run-denható rendszerrel — akár Rákosi-Magyarország az, akár más — szemben-álló kisember, akinél a közösségbe simulás, megalkuvás, önmaga megtagadása, és nem cél, megnyugvás, hanem maga a tragédia.

